

ERMENİ MESELESİ

I. DÜNYA SAVAŞINA KADAR DURUM

- **Ermeni Meselesi, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde «Şark Meselesi»nin önemli bir safhası ve Osmanlı devletinin bir iç meselesi olarak dünya ve Batı kamuoyunu meşgul eden uluslararası konulardan biridir.**
- **Ermeniler Osmanlı Devleti'nde «Millet-i Sadıka» adıyla anılırlardı ve asırlarca Türklerle iç içe ve huzur içinde yaşadılar. Ulusçuluk akımının Osmanlı coğrafyasında yayılmaya başlaması ardından, diğer yönetilen uluslardan daha geç de olsa Ermeniler de Türk yönetiminden ayrılmak için girişimlere başladılar.**
- **Ermeniler 1856 Paris Anlaşmasından itibaren Batı devletleri ve Rusya'nın müdahaleleri sonucunda reformların kendilerine tanıdığı haklardan faydalanarak teşkilatlanmışlardır. Bu gelişmelerin ardından ilk olarak 1862'de Zeytun'da ve 1863'te Van'da isyan çıkarmışlardır.**
- **Ermeni meselesinin açıkça tartışılmaya başlanması 1877-78 Osmanlı Rus savaşından sonra olmuştur. Bu savaşın sonunda imzalanan Ayastefanos Anlaşması'nın 16. maddesi Ermenilere ayrılmıştır. Bu madde ile Osmanlı, Doğu vilayetlerinde ıslahat yapmak ve Ermenilerin güvenliklerini temin etmeyi taahhüt etmiştir. Daha sonra bu anlaşma iptal edilip yerine Berlin Anlaşması konulduğunda bu anlaşmanın 61. maddesinde de Osmanlı Devleti Giritte ve Doğu Anadolu'daki Ermenilerin yaşam alanında ıslahat yapmayı ve asayişini sağlamayı kabul edecek, uygulanacak tedbirlerin icrasına ilgili devletler de nezaret edecektir.**

- **Ermeni meselesinin ortaya çıkışı aslında asırlardır Türk yönetiminde yaşayan Ermenilerin, devletin zayıflamasından istifade ederek diğer çeşitli halklar gibi bağımsız devletlerini kurmak amacıyla hareketlenmeleri, buna karşılık devletin de bunu engellemek adına ortaya koyduğu hamlelerin yarattığı gerginliklerdir. Meseleye büyük devletlerin müdahil olması da konuyu uluslararası bir boyuta taşımıştır.**
- **Fakat Ermenilerin devletleşme girişimleri önündeki en büyük sorun, tarihî yaşam alanları olarak gösterip devlet kurmak istedikleri Doğu Anadolu'nun hiçbir şehrinde müslümanlara oranla nüfus çoğunluğunu oluşturamamaları ve azınlık olarak yaşamalarıdır. Bir başka önemli handikapları da onlara destek sağlayabilecek Batılı devletlerin donanmaları ya da sefer kuvvetlerinin kolaylıkla erişemeyeceği bir coğrafi sahada yaşıyor olmalarıdır.**
- **Anadolu'nun pekçok bölgesinde dağınık olarak yaşayan ve devlet kurma yolunda lokal bir bölgede büyük bir isyan çıkarabilme konusunda demografik imkanları olmayan Ermeniler, böyle bir durumda eylem ve propaganda ile kendilerini sürekli gündemde tutup Batılı devletlerin dikkatini çekerek bağımsızlıklarını arama yolunu seçmişlerdir. Bu yolda faaliyet üretmek için 1878'de Kara Haç, 1883'te Hınçak, 1890'da Taşnaksutyun komitelerini kurmuşlar ve terör eylemleri gerçekleştirmeye yönelmişlerdir. (1890-1914 yılları arasında ülke çapında kırktan fazla isyan ve terör olayı gerçekleşmiştir.)**

I. DÜNYA SAVAŞI VE ERMENİ TEHCİRİ

I. Dünya Savaşına kadar bu komitelerin öncülüğünde eylemler ve faaliyetleri sürmüştür. Dünya Savaşı başlayıp Osmanlı Devleti İttifak devletleri safında savaşa katılınca da Ermeniler bu durumu bağımsızlık yolunda bir altın fırsat olarak değerlendirmişlerdir.

Ülkede seferberlik ilan edilince silah altına çağrılan Ermenilerin bir kısmı sınır dışına, bir kısmı ise silahlarıyla birlikte ülkenin iç taraflarına kaçarak düşmanla işbirliği ve isyanlar çıkarma yolunu tercih etmişlerdir. 1915'te Van'da, Zeytun'da(Maraş) isyanlar çıkarmışlar; Doğu Anadolu'da Kafkas cephesinde Türk ordusu Rusya ile savaş yürütürken cephe gerisinde çetesel faaliyetlerle halka zarar verdikleri gibi ordunun ikmal yollarında da baskınlar yapıp orduyu zaafa uğratmaya başlamışlardır.

Artan Ermeni olayları üzerine Osmanlı hükümeti köklü tedbirler almak yoluna gitmiş ve öncelikle 24 Nisan 1915'te Ermeni Komiteleri kapatılarak, liderleri ile zararlı faaliyetleri bilinen 235 Ermeni tutuklanmıştır. (1965 tarihinde Habeşistan'ın başkenti Adisababa'da Patrik I. Heron, Başpiskopos Makaryos ve çeşitli ruhani ve siyasi liderlerin katılımıyla yapılan toplantıda 24 Nisan gününün «Ermeni Soykırım Günü» olarak anılması kararlaştırılmıştır ve Ermeniler bu günü anmaktadırlar.)

Ancak olayların daha da tırmanması ve Van'da çıkan Ermeni isyanında otuz bin müslümanın katledilmesi üzerine hükümet 27 Mayıs 1915'te Sevk ve Iskan Kanunu olarak anılan kanunu (Savaş seferberlik zamanında hükümete karşı gelenler için ordu tarafından alınacak tedbirler hakkında kanun) çıkararak Ermenileri tehcir etme(zorunlu göçe tabi tutma) kararı almıştır. Hükümetin aldığı bu sevk ve iskan kararı; olabilecek yani ihtimal dahilindeki Ermeni isyanına karşı düşünülmüş bir tedbir değil, fiilen ortaya çıkmış isyana ve düşman ordusuyla işbirliğine karşı alınan geçici bir tedbirdir.

Planlı ve siyasi amaçlı değil, askerî ve güvenlik amaçlı ortaya konulan bu karar çerçevesinde yapılan sevk ve iskân(yerleştirme) yaklaşık bir yıl sürmüş, 15 Mart 1916'dan itibaren vilayet ve mutasarrıflıklara gönderilen bir talimatla tehcir durdurulmuştur.

- Tehcir(zorunlu göç) önce doğrudan doğruya savaş cephesinin güvenliğini sarsacak bölgelerde, Kafkas Cephesinde Erzurum, Bitlis ve Van bölgeleri ile Sina Cephesi gerisinde bulunan Mersin ve İskenderun bölgesinde uygulanmış; daha sonra kapsam Anadolunun diğer bölgelerine de genişletilmiştir. Sevke tabi tutulan Ermeni kafileleri ağırlıklı olarak Suriye ve Lübnan dolaylarına gönderilerek iskan edilmiştir.
- Çok büyük ve kapsamlı bir iş olan tehcir uygulaması Ermenilerin imhası için önceden düşünülmüş bir plan olmadığından; Osmanlı hükümeti, uygulamada hazırlık ve ödenek güçlükleri çektiği tehciri, Ermeni vatandaşları için mümkün olduğunca güvenli ve sağlıklı bir şekilde sonlandırabilmek için çeşitli önlemler almıştır. Osmanlı yönetimi bu zorunlu göç hadisesini jandarma denetiminde güvenli bir şekilde yapmaya çalışmış; göç ettirilen Ermenilerin mallarının koruma altına alınması için komisyonlar oluşturmuş; yollarda yiyecek ve barınma gereksinimlerinin karşılanması için önlemler almaya gayret etmiştir. Ancak bu kapsamlı ve zorlu hadise esnasında devlet savaş halindedir ve çeşitli sorunlarla da karşılaşmış, bazı bölgelerde ölümle sonuçlanan olaylar da yaşanabilmektedir.

- **TEHCİRİN DURDURULUŞU:** Yer değiştirme sırasında gerek iklim şartları, gerek bazı aksaklıklar ve yığılmalar yüzünden göçün durdurulduğu olmuştur. Örneğin 25 Kasım 1915'te kış mevsimi yüzünden göç bir müddet geçici olarak durdurulmuştur. 15 Mart 1916 tarihinde ise vilayetlere gönderilen genel bir emirle yer değiştirme yapılmayacağı bildirilmiş ve tehcir sonlandırılmıştır. Çeşitli kaynaklara göre sevke tabi tutulan Ermeni sayısı 440bin ve iskan sahasına vararak yerleştirilenler de 380bin dolaylarındadır.
- **SEVKTE YAŞANAN SUİSTİMAL VE CEZALANDIRMALAR:** Tehcir sırasında yaşanan olumsuzluklar üzerine dönemin hükümeti durumu incelemek ve sorumluları cezalandırmak için 30 Eylül 1915'te Soruşturma Komisyonları kurulmasına karar vermiştir. Bu komisyonların raporları doğrultusunda bazı görevliler gibi halktan da gasp, saldırı gibi olaylara karıştığı iddia edilenler Divan-ı Harbe sevk edilmiş ve yargılanmıştır. 1916 yılı ortalarına kadar 1673 kişi yargılanmış, bunlardan idam, hapis ve sürgün cezası alanlar olmuştur. (Yaklaşık 67 idam, 524 hapis, 68 sürgün). (Hükümetin bu kendi yaptığı yargılamalardan ayrıca I. Dünya Savaşı yenilgisinden sonra galip İtilaf devletlerinden İngilizler, 144 Osmanlı devlet adamını tehcir ve savaş suçlusu sıfatıyla Malta Adasına götürerek yargılamıştır. Burada daha çok siyasî bir yargılama tutumu sergilenmiştir.)
- I. Dünya Savaşının sona ermesi ardından Osmanlı hükümeti, yer değiştirmeye tabi tutulan Ermenilerden isteyenlerin tekrar eski yerlerine iade edilmeleri için 31 Aralık 1918'de dönüş kararnamesi çıkarmıştır. Ancak başlayan Milli Mücadele atmosferi içerisinde böyle bir dönüş gelişmeyecektir. I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele nihayetinde; 1914 Osmanlı nüfus verilerine göre 1.234.671 kişi olan Ermeni nüfusundan sadece 70.000 kadarı Türkiye Cumhuriyetinde kalmış, diğer rakamdan birçoğu ve sevke tabi tutulup gittikleri yerler Türkiye hudutları dışında kalanlar ise Kafkas Ermenistanı, Amerika, Avrupa gibi sahalara gitmişlerdir.

- I. DÜNYA SAVAŞI SONRASI ÇEŞİTLİ ANLAŞMALARDA DURUM: I. Dünya Savaşını Osmanlı Devleti adına bitiren 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Anlaşması'nın 24. maddesinde: Vilayet-i Sitte adı verilen 6 vilayette(Erzurum, Van, Harput(Elazığ), Diyarbakır, Sivas ve Bitlis) karışıklık çıkması halinde bu toprakların herhangi bir kısmının işgali hakkına İtilaf Devletleri sahip olacaklardır. (Bu madde doğrudan Ermeni adını söylemese de Ermenilerle ilgili olarak anlaşmaya konulmuştur.)
- Osmanlı Hükümetinin 10 Ağustos 1920'de imzaladığı Sevr Anlaşması da: Van, Erzurum, Bitlis ve Trabzon illerinin bulunduğu alanda Kafkasyadaki ile birleşik bir Ermenistan Devleti oluşturulması ve bu devletin sınırlarının çizilmesinin Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'ın hakemliğine bırakılması kararlaştırılmıştır.
- Bunun üzerine ABD Başkanı Wilson, bölgede incelemeler yapmak ve durumu tespit etmek için General J. G. Harbord'u bir heyetle 1919 sonbaharında bölgeye göndermiş, Harbord bir rapor hazırlayarak ABD Kongresi'ne sunmuştur. Bu raporda Anadolu'da Ermeni devletine bağlanması tasarlanan sahada Ermenilerin çoğunluk olmadıkları; Tehcir döneminde Türklerin de Ermeniler kadar acı çektiği ve kayıplar verdiği; Ermenilerin iddia ettiği acıklı iddiaların gerçeği yansıtmadığı belirtilmiştir. ABD Kongresi bu rapor üzerine 1920 yılı Nisanında, oluşturulmak istenen Ermenistan Devleti'ne mandater olunması teklifini reddetmiştir.
- Milli Mücadele döneminde de Kazım Karabekir komutasında yürütülen Doğu Cephesi harekatiyle bölgede işgaller yapmış olan Kafkas Ermeni Devleti yenilmiş ve 3 Aralık 1920'de Gümrü Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın imzalandığı sırada Sovyet Rusya bölgede Ermenistanı işgal edip Sovyetleştirmiş ve kendine bağlamıştır. Bu aşamanın ardından TBMM hükümeti sınır komşusu haline geldiği Sovyet Rusya ile görüşmelere başlamış, önce 16 Mart 1921 Moskova Anlaşması ile dostluk kurulmuş ve ardından 13 Ekim 1921 Kars Anlaşması ile bugünkü Türkiye'nin doğu sınırları tesis edilmiştir.
- Milli Mücadele sonunda uluslararası platformda imzalanan Lozan Anlaşmasında ise Ermenistan ya da Ermenilerle ilgili bir hüküm yer almamış, Türkiye'de yaşayan herkes Türk vatandaşı sayılmıştır.

Ermeni sorununun tarihsel anlamı; Osmanlı imparatorluğundan alınacak topraklar üzerinde bağımsız bir Ermenistan kurulması girişimleri ile Osmanlı idaresinin buna karşı çıkmasının oluşturduğu anlaşmazlık ve çatışmalardır. Bu durumun sonucunda Ermeniler 1915 tehciri ile Anadolu'dan tahliye edilmişler, sonraki tarihsel süreçte de geri dönüşleri büyük oranda mümkün olmamıştır.

Ermeniler, 1915 yılındaki Anadolu'dan büyük oranda tahliye edilişle sonuçlanacak zorunlu göç hadisesini soykırım olarak nitelemekte ve dünyada bu olayın propagandasını yapmaktadırlar.

Siyasî bir zeminde yürütülen Ermeni Soykırımı iddiaları, günümüzde Ermeni toplumunun kimliğinin çimentosunu oluşturmaktadır.

TRABLUSGARP VE BALKAN SAVAŞLARI

TRABLUSGARP SAVAŞI VE UŞİ(OUCHY) ANLAŞMASI

- **Trablusgarp ve Bingazi(bugünkü Libya toprakları) 1551 yılında Osmanlı hakimiyetine girmişti. Kuzey Afrika'daki bu bölge zamanla Türk denizcileri için önemli bir deniz üssü haline geldi.**
- **1870 yılında ulusal birliğini kuran İtalya, Avrupanın diğer bazı devletleri gibi gelişen sanayisi için hammadde ve pazar ihtiyacına kapılmıştı. Bu amaçla coğrafi açıdan kendisine yakın bir durumda bulunan ve güçsüz bir vaziyetteki Osmanlı Devleti'nin elinde olan Trablusgarp'a göz dikti.**
- **İtalya, Avrupalı büyük devletlerle de görüşerek bu devletlerle anlaştı ve bölgenin kendi nüfuz sahası olması konusunda gizli anlaşmalarla bu devletleri ikna etti.**
- **Bu dönemde devletleri I. Dünya Savaşı'na götürecek gruplaşmalar da oluşmuştu. Buna karşın İtalya, Trablusgarp'ın işgali konusunda diğer devletleri ikna etmekte güçlük çekmedi. İtalya, Fransa'nın Cezayir, Tunus ve Fas üzerindeki; İngiltere'nin Mısır ve Kıbrıs üzerindeki hakimiyetini tanıyacaktı. Rusya, Balkanlar ve Boğazlar üzerindeki nüfuzunun tanınması karşılığında işgale sessiz kalacağını belirtmişti. O sırada müttefiklik kurduğu Almanya ve Avusturya-Macaristan da işgale karşı çıkmamışlardı. Zira Trablusgarp'a yerleşirse Akdeniz ve Afrika'da Fransa ile nüfuz mücadelesi içine girebilecekti. Bunun yanı sıra İtalya'nın Kuzey Afrika'ya yönelmesi, Adriyatik Denizi ve Arnavutluk üzerinde emelleri olan Avusturya-Macaristan ile arasında doğacak muhtemel sürtüşmeleri engelleyebilecekti. İtalya'nın Trablusgarp'a yerleşmesi ile İngiltere ile Fransa'nın bölgedeki menfaat alanları arasında bir tampon bölge oluşacağı gibi, onun bu işgaline göz yummak sureti ile devletler arasındaki bloklaşmada İngiltere ve Fransa, bu devleti kendilerinden daha da uzaklaştırmamış olacaktı. Bütün bu gerekçelerden dolayı dönemin uluslararası dengeleri içerisinde diğer büyük devletler bu işgale karşı çıkmadılar.**

- **Büyük devletlerle anlaşılan İtalya, 1911 yılı Eylülünde Osmanlı Devleti'ne iki ulti­matom göndererek, bölgenin düzensiz ve bakımsız bırakıldığı, halkın geliştirilemediği ve İtalyanlara karşı kıskırtıldığı gibi gerekçeler ortaya attı ve akabinde 29 Eylül 1911'de savaş ilan etti. Osmanlı Devleti harp durumunu gidermek için büyük devletler nezdinde girişimlerde bulunduysa da bundan bir sonuç alamadı.**
- **İtalya savaş açtığı­nda Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'ta yeteri oranda askerî gücü yoktu. Bölgedeki askerî gücün büyük bölümü o sırada devam eden Yemen'deki isyana sevk edilmiş ve birliklerin mevcudu 2400 dolaylarına düşmüştü. Savaş öncesi bölgedeki top ve tüfekler yenilenmek üzere İstanbul'a getirilmiş ama yeni silahlar henüz gönderilmemişti. Bu olumsuzluklar yüzünden bölge İtalyan işgali karşısında savunmasız bir durumda kalmıştı.**
- **İtalya'nın ulti­matomu üzerine Sadrazam Hakkı Paşa istifa etti ve İttihatçılar onun yerine II. Abdülhamit döneminde sıkça görev yapan Sait Paşa'yı sadaret için ikna ettiler. Sait Paşa hükümeti İtalya ile savaş durumuna geçmeyip, Mısır'ı İngiltere'ye bırakan anlaşmaya benzer şekilde, padişahın mülkiyet hakları saklı kalmak kaydıyla Trablus'u İtalya'ya bırakmayı teklif ettiyse de bölgeyi kolayca ele geçireceğini düşünen İtalya bunu kabul etmedi.**

- **Bu sırada Trablusgarp'taki Türk subaylarının öncülüğünde Trablusgarp ve Bingazi halkı işgale karşı bir direniş başlattılar. Osmanlı devleti, başlayan savaşa Akdeniz'deki güçlü İtalyan donanması sebebiyle deniz yolu ile; Mısır'daki İngiliz denetimi dolayısıyla da kara yoluyla ordu gönderip müdahale etme şansına sahip değildi.**
- **Resmen İtalya'ya savaş açmayan Sait Paşa hükümeti, onu barışa zorlamak için direnişin desteklenmesine karar verdi.**
- **Vatanın bir parçasının işgalle karşılaşması genç Türk subayları arasında da geniş yankı uyandırmıştı. Bu gönüllü subaylar gizli yollarla bölgeye ulaşip oradaki birliklerle beraber direniş örgütlemiş ve bölge halkıyla güçlü bir mücadele ortaya koymaya başlamışlardır. Bunlar arasında Enver Bey(Paşa), Mustafa Kemal(Atatürk), Ali Fethi(Okyar), Nuri(Conker), Ali(Çetinkaya), Rauf(Orbay), Eşref(Kuşçubaşı) beyler gibi pek çok gönüllü subay vardır. Bu sırada binbaşı olan Enver Bey Bingazi bölgesini teşkilatlandırırken, kolağası rütbesindeki Mustafa Kemal de Derne ve Tobruk bölgelerinde faaliyet göstermiştir(Mustafa Kemal'in ilk askerî başarısını burada gösterdiği mücadele ile elde etmiştir.).**

* Bu mücadeleler karşısında sahil sahasından iç bölgelere ilerleyerek işgali tamamlayan İtalya, yeni arayışlara girmek zorunda kalmış; Osmanlı hükümetini anlaşılmaya yaklaştırmak için donanması ile Çanakkale Boğazına saldırarak İstanbul'u tehdit etmeye başlamış, Rodos ve Oniki Adayı işgal etmiştir.

* Uzayan mücadele ekonomik ve askerî alanda İtalya'nın aleyhine sonuçlar yaratırken, Balkan devletlerinin birleşerek Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmeleri Trablusgarp Savaşı'nı sonlandıracak dönüm noktasını oluşturmuştur. Her iki cephede savaş yürütmenin zorluğunu gören ve Balkanlardaki saldırıları can evine yönelik bir müdahale olarak değerlendiren Osmanlı hükümeti, İtalya ile barış yapmayı menfaatlerine daha uygun bulmuştur.

* İsviçre'nin Lozan kentine bağlı Ouchy(Uşi) kasabasında yapılan görüşmelerin sonunda 18 Ekim 1912 tarihinde Uşi Barış Anlaşması adıyla anılan Türk-İtalyan anlaşması imzalanmıştır.

UŞİ ANLAŞMASI İLE:

- Trablusgarp ve Bingazi İtalya'ya bırakılmıştır.

* Böylece halkının tamamına yakını müslüman olan ve doğrudan merkezî yönetime bağlı bir Osmanlı toprağı kaybedilmiştir. Buranın kaybediliş i ile Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki son toprak parçası da elinden çıkmıştır.

*Trablusgarp İtalya'ya bırakılırken, bölgenin dini bakımdan Halifeye bağlı olacağı da kararlaştırılmıştır. (Böylece Osmanlı Devleti, Trablus halkıyla dini-kültürel bağını sürdürmeyi amaçlamıştır. I. Dünya Savaşı sırasında bu durumun bir neticesi olarak İtalya, bölge halkının Osmanlıyı destekleyen bir direniş i ile uğraşmak zorunda kalacaktır.).

- Buna karşılık İtalya, savaş sırasında işgal ettiğı On İki Ada'yı Osmanlı Devleti'ne geri verecektir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu, donanması zayıf olduğundan dolayı Balkan Savaşları'nda On İki Ada'yı Yunanistan'ın işgal edeceği endişesi içinde olduğu için adaları, savaştan sonra geri almak şartıyla geçici olarak İtalyan denetimine bırakmıştır. Ancak bu adalar bir daha Türk yönetimine dönmeyecektir.

* (Balkan Harbi sırasında Yunanistan Ege Denizindeki birçok adayı işgal etmiştir. Bu savaşın sonunda toplanan Londra konferansında Ege adalarının kaderinin büyük devletler tarafından belirleneceğı kararlaştırılmıştır. Balkan Savaşlarının bitmesi ardından adaları iade etmeyen İtalya, bir süre sonra başlayan I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile karşı karşıya gelmesi üzerine adaları kendi topraklarına kattığını ilan etmiştir. II. Dünya Savaşı'nda İtalya yenilince, 1947'deki Paris Barış ı ile Ege adaları Yunanistan'a bırakılmıştır.)

- **Trablusgarp Savaşı ile Osmanlı Devleti Kuzey Afrika'dan çekilip Oniki Adayı geçidi de olsa fiilî olarak kaybederken, savaşın başka sonuçları da olmuştur.**
- **Bu savaş sonrası İtalya ilk defa Ege Denizi'ne yerleşmiştir.**
- **Savaş, Balkan devletlerinin cesaretini arttırmış, Osmanlıya karşı hareketleri kolaylaşmış ve hızlanmıştır.**
- **Kuzey Afrika'da İtalyan sömürgesi başlamıştır.**
- **Savaş ve o dönemde yaşanan diğer bazı olumsuzluklar yüzünde İttihat ve Terakki Cemiyeti prestij kaybetmiştir. (21 Kasım 1911'de önemli bir muhalefet partisi niteliği taşıyacak olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulmuştur. İttihatçılara karşıt olan pek çok muhalif grubu bünyesinde toplayan bu fırkanın I. Dünya Savaşı sonrası Osmanlı'nın son yıllarında ve Milli Mücadele döneminde siyasî etkileri olacaktır.).**
- **Trablusgarp'a gönüllü olarak gidip savaşan Türk subayları önemli tecrübelerle birlikte şöhret de kazanmıştır.**
- **Bu savaşta Derne ve Tobruk'ta başarı gösteren Mustafa Kemal(Atatürk), savaş sonunda binbaşılık rütbesine yükselmiştir.**